

Kaip suprasti skausmą?

Geniušas, S., 2021. *Kas yra skausmas?*
Vilnius: Phi knygos, 150 p. ISBN 978-609-8236-12-5

Recenzentas **Dalius Jonkus**

Vytauto Didžiojo universitetas

Filosofinės literatūros leidykla *Phi knygos* nudžiugino lietuviškai skaitančius fenomenologo Sauliaus Geniušo monografija *Kas yra skausmas?* Saulius Geniušas – Honkongo kiniškojo universiteto profesorius, Lietuvoje gerai žinomas filosofas, savo filosofijos studijas pradėjęs Vilniaus universitete, o vėliau jas tęsęs Kanadoje ir Jungtinėse Amerikos Valstijose. Ši knyga vainikuoja autoriaus ilgamečius tyrinėjimus ir pratęsia angliškai parašytos knygos *Skausmo fenomenologija (Phenomenology of Pain, Ohio University Press, Athens, 2020)* įžvalgas. Reiktų paminėti, kad angliška knyga buvo įvertinta tarptautiniu mastu: Edwardo Ballardo prizų už išskirtinę fenomenologijos srities knygą (*Edward Ballard Prize for Outstanding Book in Phenomenology*) ir Hermio apdovanojimu „Fenomenologinės hermeneutikos metų knyga“ (*Hermes Award: A Book of the Year in Phenomenological Hermeneutics*).

Lietuviška knyga pristato svarbiausius skausmo fenomenologijos aspektus, kritikuoja tradicinius skausmo apibrėžimus, parodo, kaip fenomenologinis metodas gali pasitarnauti aprašant skausmo fenomeną ir atskleidžiant jo esmę. Joje, skirtingai nuo angliškos knygos, autorius aptaria skausmo fenomenologijos sąryšius su transcendentaline filosofija ir analizuoja natūralistinių skausmo paaiškinimų nepakankamumą. Pagrindinis jos tikslas – parodyti, kad skausmas negali būti paaiškintas vien kaip neurologinis fenomenas, nes net ir koreliuodamas su neurologiniais mechanizmais skausmas pirmiausia yra patirtis. Todėl, autoriaus teigimu, norėdami suprasti, kas yra skausmas, turime atsigręžti į subjektyvią patirtį, kurios tyrimams tvirčiausią pagrindą suteikia fenomenologija (p. 10).

Geniušas skausmo analizę pradeda nuo XX a. šeštajame dešimtmetyje mokslininkų pateikto apibrėžimo (p. 14). Šis apibrėžimas akcentavo, kad skausmo patirtis gali būti aiškinama remiantis fiziologinėmis priežastimis. Tačiau autorius teigia, kad fiziologinės priežastys nėra nei būtina, nei pakankama skausmo patyrimo sąlyga. Toks apibrėžimas

neapima neuropatinių ir psichogeninių skausmo būsenų. Vadovaudamiesi fenomenologiniu metodu, kurį filosofas pristato antrame knygos skyriuje, galime neutralizuoti natūralistinius skausmo paaiškinimus, redukcijos būdu reflektuoti skausmo pasireiškimų ir asmeninių išgyvenimų koreliaciją, eidetiškai varijuoti skirtingas skausmo patirtis ir užtikrinti intersubjektyvią verifikaciją. Svarbiausia knygos dalis yra trečias skyrius, kuriame pristatoma fenomenologinė skausmo koncepcija ir formuluojamas naujas skausmo apibrėžimas. Aptarsiu jį pabaigoje, nes su juo yra susiję daugiausia klausimų. Ketvirtas skyrius analizuoja deskriptyvaus skausmo aprašymo ir transcendentalinės fenomenologijos santykį, o penktame skyriuje aptariama fenomenologijos diskusija su natūralistiniais skausmo išaiškinimais. Turiu pasakyti, kad šis skyrius, skirtas natūralizmo kritikai, man asmeniškai pasirodė aiškiausias. Autorius formuluoja penkias svarbiausias diskusijos su natūralizmu išvadas: 1) fenomenologija negali būti tapatinama su introspekcionizmu; 2) fenomenologija prieštarauja ne natūralistiniams skausmo tyrimams, bet natūralistiniam scientizmui, kuris atmeta bet kokius kitokius tyrimus, kurie nesilaiko fizikos ir biologijos moksle nustatytos gamtos sampratos; 3) natūralistinė skausmo filosofija negali argumentuotai paaiškinti ryšio tarp skausmo patirtinės ir fiziologinės dimensijų, nes fenomenologiniu požiūriu nei fiziologinis mechanizmas, nei smegenys nėra skausmo subjektas; 4) natūralistinės koncepcijos negali paaiškinti psichogeninio arba lėtinio skausmo fenomeno, kuris neišvedamas iš fiziologinių priežasčių ir negali būti gydomas biomedicininėmis priemonėmis; 5) fenomenologija ne tik atmeta natūralistines skausmo koncepcijas, bet ir parodo, kaip svarbu skausmo patirtį suprasti personaliai, kaip įkūnyto asmens patirtį.

Natūralistinių skausmo sampratų kritika dar kartą argumentuotai parodo, kad skausmą galime suprasti tik remdamiesi patirtimi. Natūralistiniai skausmo išaiškinimai nors ir atsiriboja nuo subjektyvios patirties, vis dėlto vienaip ar kitaip ja remiasi. Kita vertus, objektyvistinės nuostatos neleidžia šios patirties konceptualiai apmąstyti. Natūralizmo nesėkmė aiškinant skausmo fenomeną yra pirminė skausmo fenomenologijos motyvacija. Tiesa, Geniušas šią natūralizmo kritiką pateikia labai subtiliai ir subalansuotai. Jis toli gražu neneigia natūralistinių ir neurofiziologinių tyrinėjimų reikšmės. Jis tik parodo tokios prieigos ribotumą ir tai, kad natūralistinis požiūris yra asmeniškai išgyvenamo skausmo transformacija. Pasak autoriaus, skausmo patirtis yra visų jo paaiškinimų atskaitos taškas (p. 43). Knygoje siekiama parodyti, kad yra galimas tam tikras skirtingų požiūrių suderinimas ir dialogas, tačiau šis dialogas galimas tik remiantis patirtimi. Bet kokiu atveju Geniušo pateikiama skausmo fenomenologija demonstruoja atvirumą diskusijoms, dialogui ir argumentuotai kritikai.

Grįžkime prie svarbiausios knygos dalies, kurioje filosofas siekia argumentuotai išskleisti ir pagrįsti naujai suformuluotą skausmo apibrėžimą: „Skausmas yra atstumiantis ir neperduodamas jutiminis jausmas, kuris gali būti duotas tik tiesioginiu potyriu ir kuris turi keturias esmines savybes: jis yra laikiškai ištęstas, lokalizuojamas kūne, pasižymi tam tikru intensyvumu ir turi išskirtinę patirtinę kokybę“ (p. 45). Pagrįsdamas šį apibrėžimą filosofas nuosekliai nagrinėja kiekvieną iš pateiktų skausmo apibūdinimų. Formuluodamas skausmo kaip atstumiančio jausmo bruožą autorius kartu svarsto galimus prieštaravimus. Jis aptaria tokius psichopatologinius atvejus kaip įgimtas nejautrumas skausmui ir skausmo

asimbolija (kai skausmas išgyvenamas nepatiriant nemalonių pojūčių). Taip pat jis analizuoja mazochizmo fenomeną, kuris, pasak autoriaus, yra ne meilė skausmui, bet meilė malonumams, kuriuos suteikia skausmo patirtis (p. 59). Tai, kad skausmas išgyvenamas kaip atstumiantis jausmas, mano nuomone, nėra išskirtinis jo bruožas, nes tą patį galima pasakyti ir apie daugelį kitų jausmų, tokių kaip nerimas, baimė ar šleikštulys. Todėl autorius siekia parodyti, kad egzistuoja išskirtinė skausmo jausminė kokybė. Ją sunku nusakyti žodžiais, bet ši kokybė išskiria skausmą iš kitų negatyvių jausmų ir leidžia jį nusakyti kaip buką, aštrų, aižantį, diegiantį ar maudžiantį. Visais atvejais skausmas patiriamas kaip žeidžiantis. Galima būtų prieštarauti, kad toks apibūdinimas tik dar kartą tautologiškai pakartoja, jog skausmas skaudina. Kita vertus, su panašiais sunkumais susidursime apibrėždami ne tik skausmą, bet ir kitus jausmus.

Dar vienas skausmo bruožas yra jo laikishumas. Skausmas išgyvenamas kaip laikishkai išstęstas jausmas. Jis prasideda, tęsiasi ir baigiasi. Ši charakteristika yra būdinga visiems jausmams. Nerimas arba džiaugsmas taip pat yra išgyvenami kaip laikishkai besitęsiantys.

Kita skausmo charakteristika yra jo įkūnytumas. Tačiau skausmo sąryšis su kūnu yra toks jausmo bruožas, kuris būdingas ne tik šiam, bet ir kitiems jausmams – šleikštuliui, liūdesiui ar nevilčiai. Tiesa, skausmas čia iš kitų jausmų išsiskiria kaip lokalizuotas konkrečioje kūno vietoje.

Nepaisant to, kad Geniušo pateiktas skausmo apibrėžimas yra daug tikslesnis nei ankstesni apibrėžimai, jis lieka labai bendras ir iš esmės apima ne tik šį, bet ir kitus jausmus. Svarbiausia skausmo charakteristika, kuria jis skiriasi nuo kitų jausmų, yra jo patirtinė kokybė, bet ji akivaizdi tada, kai patiriama, o ne tada, kai bandome ją apibrėžti. Tad teigčiau, kad knygos *Kas yra skausmas?* nuopelnas yra ne naujas skausmo apibrėžimas, bet diskusija su natūralistiniais skausmo išaiškinimais ir parodymas, kad skausmo negalima suprasti nereflektuojant patirtinės skausmo raiškos. Galbūt per didelis susikoncentravimas į skausmo apibrėžimą šiuos tyrimo tikslus paliko antrame plane, bet jie yra svarbiausi. Mano manymu, fenomenologinei prieigai svarbesnis yra ne vienas ar kitas apibrėžimas, bet patirties refleksija ir deskripcija. Kaip per skausmo patirtis atsiskleidžia skausmo prasmė? Transcendentalinė fenomenologija turėtų atskleisti skausmo išgyvenimų (*noesis*) ir skausmo prasmės (*noema*) koreliaciją.

Knygoje autorius įsitraukia į seną fenomenologų diskusiją apie tai, ar skausmas yra intencionalus išgyvenimas, ar ne. Ši diskusija yra plačiau aptarta knygoje *Skausmo fenomenologija*, bet jos atgarsių randame ir aptariamoje knygoje. Filosofas teigia, kad skausmas gali pasireikšti skirtinguose patirties lygmenyse: tiek kaip neintencionalus jutiminis jausmas, tiek kaip intencionali patirtis. Dėl savo neintencionalaus pobūdžio skausmas negali būti perduotas kitiems. Kadangi skausmas, skirtingai nuo kitų jausmų, nėra apie kažką, jis yra neperduodamas (p. 68). Mano manymu, skausmas suprantamas kaip neintencionalus tuo atveju, jei jis aiškinamas kaip hiletinis jutimas. Hiletiniai jautimai, griežtai kalbant, nėra patirties fenomenai, jie neturi prasmingos raiškos struktūros ir todėl negali būti analizuojami kaip intencionaliai koreliuoti su atitinkamais sąmonės išgyvenamais objektais. Jei skausmas neturi objektinės pusės, tai jo neišmanoma ir objektyvuoti ar išreikšti. Bet ar tikrai skausmo jutimuose nėra objektinės pusės? Objektiškumas

lengviausiai pastebimas vizualiniuose jutimuose, kurie išlaiko distanciją matomo objekto atžvilgiu. Tačiau taktiliniuose jutimuose, kurie yra lokalizuoti jutimai, pirmame plane pasireiškia tai subjektyviai kūniška, tai objektyviai materiali pusė priklausomai nuo dėmesio nukreiptumo. Intensyvaus skausmo atveju, kai vyrauja emocinis negatyvumas, skausmo nemalonumas paslepia objektyviai objektišką pusę. Tad skausmas paslepia tai, apie ką jis. Jei skausmą redukuojame į neobjektiškus jutimus, turime pripažinti, kad šis jausmas yra neintencionalus, visiškai individualus ir solipsistiškas. Autorius teigia: „Tokie išgyvenimai mus užrakina savyje, jie grąžina mus į savasties, atitrūkusios nuo išoriškumo, sferą. Tokiu būdu pasiekiamo vidinio egzistavimo lygius, kurie priešinasi intencionalumu paremtai koreliacijai su bendru pasauliu ir jame prieinamais daiktais“ (p. 67). Bet ar tikrai skausmas mus uždaro vidujybėje? Ar tikrai skausmas niekaip nesusijęs su pasauliu? Atrodytų, kad Geniušas neneigia skausmo sąryšio su pasauliu, bet tai yra jau intencionalioji skausmo pusė. Tada lieka neaišku, ar skausmas neperduodamas tik tiek, kiek jis yra neintencionalus (hiletinė medžiaga), ar jis uždaromas vidujybėje taip pat ir tuomet, kai yra išgyvenamas intencionaliai?

Daugiausiai abejonių man kelia skausmo apibrėžime akcentuojamas neperduodamumas. Nelabai aišku, kas yra tas jausmų perduodamumas. Kokie būtų perduodamų jausmų pavyzdžiai? Akivaizdu, kad kito jausmų negaliu jausti, o kito minčių negaliu mintyti taip pat kaip kitas. Jei skausmo neperduodamumas reiškia, kad jis neišreiškiamas žodžiais ir kitomis materialinėmis objektyvacijomis, tai tada kyla klausimas, kaip mes skausmą apskritai galime aprašyti? Ar galima skausmo fenomenologija, kuri per įvairiopus skausmo patirtis atskleistų skausmo prasmę? Jei perduodamumas suprantamas kaip užsikrėtimas kitų jausmais (M. Scheleris), kaip aidiniai jausmai (V. Sezemanas), tai tada reiktų parodyti, kad skausmo jausmas negali būti perduotas užkrėtimo būdu ar kaip aidas atsiliepti kituose. Čia reiktų prisiminti ir tokius ribinius pavyzdžius kaip stigmų atsiradimas tikinčiųjų kūnuose. Nukryžiuoto Jėzaus skausmas gali būti išgyvenamas taip intensyviai, kad atsiveria žaizdos identiškose vietose tiems žmonėms, kurie empatiškai identifikuojausi su kenčiančiuoju. Atrodo, kad autorius dėmesį sutelkia tik į sunkias skausmo patirtis ir todėl nepastebi skausmo intencionalumo ir išraiškų, kuriomis jis perduodamas kitiems. Pavyzdžiui, kūdikis verkdamas praneša tėvams apie jį kamuojantį dygstančių dantų skausmą. Akivaizdu, kad skausmas čia nėra grynai vidujybėje. Skausmas pasireiškia kūniškais išraiškais ir todėl jis matomas ir girdimas. Suprasti, kad kitas kenčia skausmą, nereikia, kad ir pats tą skausmą privalai išgyventi. Tad norint pasidalinti skausmu nereikia susitapatinti su kito skausmo patirtimi. Galiu matyti ir girdėti ne tik kūdikio, bet ir gyvūno skausmo išraiškas. Dar daugiau, kai išgyvenu savo skausmą, aš jį patiriu kaip kažko skausmą. Man skauda dantį, kurį vakar grėžė dantistė. Man skauda galvą, matyt, nereikėjo vakar maišyti degtinės su alumi. Man skauda ranką, kurią sumušiau (o gal net susilaužiau) parkritęs. Man skauda nugarą, matyt, pasitempiau raumenis keldamas skalbimo mašiną. Asmeniškai išgyvenamas skausmas, kai kalbame apie lokalizuojamus kūniškus jutimus, yra negatyvių vertinimų pagrindas ir kartu mums praneša (atlieka kognityvinę funkciją) ne tik apie skaudamą vietą, bet ir galimus to skausmo motyvus. Tad skausmas yra ne tik intencionalus (apie kažką), bet ir susaistantis su kitais žmonėmis ir gyvenamo

pasaulio aplinkybėmis. Skausmas yra ne tik susietas su kūnu, su laiku, bet ir su tiesioginėmis išraiškomis, kurios vienaip ar kitaip paveikia ne tik mane, bet ir kitus asmenis (pvz., inkščiantis iš skausmo ir užuojautos reikalaujantis šuo arba verkiantis vaikas, kuris užsigavo parkritęs ir nurimsta tik mamai paglosčius skaudamą vietą). Šiame tyrinėjime per mažai atsižvelgiama į dvasinių išgyvenimų išraiškas. Dvasia egzistuoja tik per materialias, jusliška išraiškingas objektyvacijas. Skausmas, kaip ir kiti intencionalūs jausmai, transcendentuoja ir paneigia subjektyvios patirties uždaramą. Todėl pirminė fenomenologijos užduotis – įveikti sąmonės kaip vidujybės, atskirtos nuo išorybės, sampratą. Jausmai yra socialūs ir intersubjektyvūs (skiriasi tik intersubjektyvumo laipsnis). Jie atveria pirmines pasaulio patirtis ir jas įvertina.

Išsakydamas kritines pastabas nėra kiek nenoriu sumažinti Geniušo atlikto skausmo tyrimo reikšmės. Galima drąsiai teigti, kad jo knygos apie skausmą bus visų tolesnių skausmo fenomeno tyrinėjimų atskaitos taškas. Tai puikus pavyzdys, kaip fenomenologinis metodas gali būti taikomas tyrinėjant konkrečius fenomenus. Pagrindinis prieštaravimas, kuris šioje knygoje pasirodo kaip prieštaravimas tarp neintencionalaus skausmo jausmo ir intencionalaus skausmo jausmo, galimai yra susijęs su statiškos ir genetinės fenomenologijos analizės lygmenų skirtumu. Ankstyvasis Husserlis formuluoja neintencionalių hiletinių jutimų sampratą, kuri vėliau transformuojama į kūniškos pasaulio patirties sampratą¹. Kaip tai būdinga fenomenologiniams aprašymams, jie gali būti tęsiami, patikslinami ir papildomi. Manau, kad tęsiant tyrimus būtų tikslinga palyginti skirtingus skausmo patyrimus (skirtingus intensyvumus) ir taip pat palyginti skausmą su kitais jausmais, susieti skausmą su įkūnyto asmens intersubjektyviu pasaulio patyrimu.

¹ Apie juslinės patirties sampratos transformacijas žr. Jonkus, D., 2012. Jusliškumo sampratos transformacijos šiuolaikinėje fenomenologijoje. *Problemos* 82: 18–26.